

**XORIJIY TIL DARSLARIDA LEKSIKANI O'RGATISHNING O'ZIGA
XOS XUSUSIYATLARI**

Qarshiyeva Maxliyo Shodiyorovna

Samarqand Davlat Veterinariya Meditsinasi, Chorvachilik va

Biotexnologiyalar universiteti Akademik litseyi

Annotatsiya: Ushbu maqola fransuz tili darslarida leksik ko'nikmalarni shakllantirish va mustahkamlash haqida bo'lib, o'quvchilarning chet tilidan lug'at boyliklarini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: leksik ko'nikma, so'z tahlili, potensial lug'at, so'z o'yinlari.

Bugungi kunda yurtimiz yoshlarida chet tillariga bo'lgan qiziqish kun sayin ortib bormoqda. Barcha oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari bilim oluvchilari bir nechta xorij tillarni o'rganishlari maqsadga muvofiqdir.

Leksika (yunoncha.lexis – so'zga oid, lug'aviy) – tildagi barcha so'zlar va iboralar yig'indisi, tilning lug'at tarkibi. Leksika ma'lum qonun qoidaga bo'ysunuvchi izchil va murakkab tizimdan iborat. Til leksikasi to'xtovsiz uzgarib turadi. Bu narsa lug'at tarkibida yangi so'zlardan paydo bo'lishi mavjud so'zlardan ayrimlarning eskirib, iste'moldan chiqishi, leksik ma'nosini o'zgartirib yangi ma'no kasb etishi kabi jarayonlarda ko'rinadi. Jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy tuzumning o'zgarishi bilan uzviy bog'langan holda leksika boyib boradi. Chet tilini fan sifatidagi asosiy vazifasi bilim oluvchilar tomonidan muloqot vositasi sifatida o'zlashtirishini ta'minlash, ya'ni so'zlash, matnlarni o'qish, tarjima qilish, tinglab tushunish va yoza olish kabi kommunikativ malakalarni shakllantirishdan iboratdir. Til o'rgatish jarayonida leksik ko'nikma

va malakalarni shakllantirishda o'ziga xos usullarni qo'llash orqali darsda yuqoriroq samaradorlikka erishish mumkin.

Leksikani o'rgatish jarayonida ma'lum bir qoida va prinsiplarga amal qilish bugungi kun o'qituvchidan albatta talab qilinadi. Bu prinsiplar quyidagilarda aks etadi.

1) Chet tili o'rgatishda lug'atni oqilona chegaralash prinsipi. Bunda tanlash birliklari va tanlash mezonlari bir biri bilan muvofiqlashtiriladi.

2) Til o'qitishda leksik birliklari taqdimoti muayyan maqsadga qaratilganligi prinsipi: leksik operatsiyani mustahkamlash uchun qo'llanadigan birliklar aniq ko'nikmani hosil qilishga mo'ljallanadi va boshqa birliklar bilan uyg'un holda ishlatiladi.

3) Leksik birliklarning lingvistik xususiyatlarni o'zlashtirishga aloqador psixologik tabiatni hisobga olish prinsipi. Bunda taqdimot va mashq qilish davrlarida leksik birliklarining mavhum tushunchasi ifodalayotganlari tariflash vositasida, narsaga tegishlilari ko'rgazmalilik, yordamida, sistema hosil qiladigan (ma'nodosh teskari ma'noli, mavzuga oid, dunyo tomonlari – sharq, g'arb, shimol va janubni ifodalovchi) leksik birliklar qiyoslash va guruhlash yo'li bilan yordamchi so'zlar esa kontekstda beriladi.

4) Ta'limning didaktik va psixologik qonuniyatlarini hisobga olish prinsipi: har bir leksik birlik taqdimot, mashq qilish va qo'llash bosqichlarida brogan sari kengaytirib boriladi.

5) Ma'noviy (semantik) umumlashtirishga suyanib ish ko'rish prinsipi: leksik birlik mazmun rejasini tahlil etish yo'li bilan birliklar o'rtasidagi va ko'p ma'noli birlikning semantic variantlari orasidagi o'xshashlik hamda tafovut belgilarini aniqlashga erishiladi.

6) Nutq malakalarini o'stirish va shu jarayonda leksikani egallashni birha olib boorish prinsipi: leksikani egallasah jarayoni materialni o'zlashtirish

va ko'nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi.

V.A.Buxbinder tomonidan ishlab chiqilgan ushbu tamoyillarning aniqlanishi, shubhasiz, leksika o'qitish metodikasiga qo'shilgan kata hissa bo'lib, ulardan hech birining ahamiyatini inkor qilib bo'lmaydi, ularning aksariyati o'z-o'zidan ma'lum bo'ladigan "haqiqat" – aksiomalardir. Bu tamoyillarga va ularning aniq ifodalanishiga bo'lgan ehtiyojni aslo inkor etmasdan, shuni qayd qilish mumkinki, ular leksikani o'qitish jarayonini yetarli darajada qamramaydi. M.Choriyev o'z ilmiy tadqiqot ishida leksikani o'rgatishning asosiy tamoyillarini leksik ko'nikmaning psixologik – metodik shakllanish mohiyati, ongli metodning umumslubiy tamoyillari, og'zaki nutqqa o'rgatishning asosiy qonuniyatlari va leksikani egallash bosqichlarini tashkil qiladigan harakatlarning o'ziga xosligini nazarda tutgan holda yanada aniqlashtirib, quyidagicha sharhlaydi:

- 1) Xorijiy til leksikasini o'rgatishda so'zlarning adekvat aloqalarni shakllantirishga yo'naltirilgan tamoyillar.
- 2) Leksik birliklarning tipologik xususiyatlarini inobatga olish tamoyili.
- 3) So'zning barcha aspektlari ustida kompleks ishlash tamoyili.
- 4) Leksikaning o'zlashtirilishida retseptiv va reproduktiv – produktiv mashqlar birligi tamoyili.
- 5) Kontekstli va kontekstsiz mashqlarda so'zni albatda o'zlashtirish tamoyili.
- 6) Leksik birlikni maksimal ko'p kontekstlarda berish tamoyili.
- 7) Asosiy grammatik shakllar va funksiyalar orqali o'zlashtirish tamoyili.
- 8) Bir tilli va ikki tilli leksik mashqlarda mushtarak foydalanish tamoyili.
- 9) Leksikani o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat motivatsiyalarini kuchaytirish tamoyili.
- 10) So'z o'zlashtirishda funksionallik tamoyili.

Yuqorida keltirib o'tilgan barcha tamoyillar, asosan, leksikani o'rgatishning psixologik va psixofiziologik uslublarini asoslash, o'quv jarayonini metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilish asoslarini yaratish uchun xizmat qiladi. Ushbu tamoyillarning barchasi birgalikda o'quv materiali hajmini aniqlash, uni tizimlashtirish, mashqlar turlarini tanlash hamda ular bilan ishlash yo'llarini belgilash, nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida leksikaga o'rgatishni uyushtirish kabi masalalarni hal qilish uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Chet tilini fan sifatidagi asosiy vazifasi ta'lim oluvchilar tomonidan muloqot vositasi sifatida o'zlashtirishini ta'minlash, ya'ni so'zlash, matnlarni o'qish, tarjima qilish, tinglab tushunish va yoza olish kabi kommunikativ malakalarni shakllantirishdan iboratdir. Til o'rgatish jarayonida leksik ko'nikma va malakalarni shakllantirishda o'ziga xos usullarni qo'llash orqali darsda yuqoriroq samaradorlikka erishish mumkin.

“Leksik ko'nikma” atamasini bir qancha metodist olimlarning ilmiy izohlari orqali yaxshiroq anglashimiz mumkin. S.F. Shatilov “Leksik ko'nikma”ni ikki qismdan iborat metodik tushuncha ekanligini, ya'ni nutqda so'zni qo'llash va nutq jarayonida so'z yasash deb tariflaydi. Olimning fikricha, bu nutqiy leksik ko'nikma bo'lib, undan tashqari, lisoniy leksik ko'nikma ham shakllanadi. So'zni tahlil etish jarayoni, ya'ni so'z yasash, so'z birikmasini tuzish kabilar leksik materialni ong ishtirokida qo'llashdek lisoniy leksik ko'nikma nazariy isbotlangan. [Shatilov, 1977,43]. Demak, leksikaning nutqiy va lisoniy ko'nikmalari ma'lum.

Bizga ma'lumki, leksik materialni egallash 3 bosqichda o'tadi.

Birinchi bosqich yangi so'z bilan tanishishdan boshlansa, ikkinchi bosqich tanishilgan nutq jarayonida qo'llay boshlashga qaratiladi, ya'ni bu materialni dastlabki mustahkamlash bosqichidir. Uchinchi bosqichda esa o'rganilayotgan so'z nutq faoliyati davomida qo'llaniladi. Har uchala bosqich ham ma'lum bir

mashqlar bilan bog'liq holda amalga oshiriladi.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan ta'lim oluvchilarga kontekstdan tashqarida va kontekstda, ichki imkoniyatli potensial lug'atni boyitish, yangi so'z ma'nosini fahmlab olish, leksik operatsiyalarni ong ishtirokisiz erkin qo'llay olish kabi mashqlar bajarilishi tavsiya etiladi.

Quyida “ L'Ouzbekistan” matni misolida ushbu leksik materialni mustahkamlash usullaridan bir qanchasini ko'rib chiqamiz:

L'Ouzbekistan

L'Ouzbekistan se trouve en Asie Centrale. C'est le pays du soleil et du coton. C'est un pays independent depuis le 1er septembre 1991. Chaque annee, a cette date le people de l'Ouzbekistan fete son Independance. Le President de la Republique est le chef de l'Etat. La capital est Tachkent. Ses grandes villes sont: Samarkand, Bukhara, Khiva, Navoi, Fergana. Ces villes sont connues par leurs monuments historiques.

1- usul

“L'Ouzbekistan” matni audio matn shaklda o'quvchilarga taqdim etiladi. Agar o'quvchi matni qayta tinglashni xohlasa, matn qayta eshittiriladi. So'ngra tinglovchilar bilan ushbu matn bo'yicha savol javob o'tkazish mumkin bo'ladi. O'quvchilarga quyidagicha savollar berish mumkin:

- 1.Ou se trouve l'Ouzbekistan?
- 2.Qui est le President de la Republique?
- 3.Quelle est la capital de l'Ouzbekistan?
- 4.Quelles sont les grandes villes de l'Ouzbekistan?

2-usul Aqliy hujum qoidasini eslagan holda o'qituvchi o'quvchilarni 2 guruhga bo'lib, matn tarkibidagi yangi leksik so'zlarni kartochkalarga yozib, yozuv taxtasiga yopishtirishlarini so'raydi. Aqliy hujum orqali ushbu mavzu bo'yicha o'rganilgan leksik bilimlarni ko'proq topgan guruh g'olib hisoblanadi.

Ushbu mashg'ulot o'quvchini o'z bilimini sinovdan o'tkazish, tushunganligini tekshirish va mustahkamlash imkonini beradi.

3-usul B.B.B usuli asosida bilimlarni sinash (bilaman, biliboldim, bilmayman)

N	Tushuncha	Bilaman “+” Bilmayman “-“	Bildim “+” Bilaolmadim “-“
1	Toshkent -O'zbekistonning poytaxti		
2	O'zbekiston O'rta Osiyoda joylashgan		
3	O'zbekiston quyoshli mamlakat		
4	Tarixiy obidalarga boy mamlakat		
5	U o'zining kata shaharlariga ega		

4- usul Nuqtalar o'rniga kerakli leksik so'z va iboralarni qo'ying.

1.L'Ouzbekistan...en Asie Centrale. 2.De...couleur est le drapeau de L'Ouzbekistan. 3. C'est le pays... 4.Ses grandes villes... 5. Ces villes sont connues par leurs...

5 – usul O'qituvchi ikki talabani doskaga chiqaradi va rolli dialog tashkillashtirishni so'raydi. Bu holatda dialog mavzusi qaysi mavzuda bo'lishini o'qituvchi belgilaydi. O'qituvch' birinchi o'quvchi o'zbek, ikkinchisi esa fransuz millatidan bo'lishini va mavzu O'zbekiston va Fransiya poytaxt shaharlari haqida bo'lishini belgilaydi. Natijada o'quvchi o'zining olgan bilimlarini mustahkamlashga va ko'nikmalarini shakllantirishga erishadi.

Bundan tashqari, chet tili o'qitish jarayonida mashqlar bajarish va testlar yechish usullaridan ham keng foydalanishi sir emas. Xulosa qilib aytganda, bu usullar darsni yanada samarali mazmunli va qiziqarliroq o'tishiga yordam berib,

leksik materialni oson o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Jalolov J. “Chet tili o’qitish metodikasi”, Toshkent “O’qituvchi” 1996
2. Jabborov V. “Ta’lim oluvchilarning chet tilidan mustaqil ishlari”, Toshkent, “Oqituvchi”, 1984
3. Shatilov S.F. Методика обучения немецкому языку в средней школе “, Л Просвешуние 1977